

bibliotheek aangebracht. De dwarse planken verdwenen en een custos reikte vanachter een hek het gevraagde boek aan. De auteur meent hierin een beslissende verandering in de positie van de geleerde te moeten opmerken. Nu zou hij als humanist niet meer zijn eigen plaats in het gesloten firmament van de universele kennis betreden, maar zich naar de buitenwereld omwenden en met elk boek dat hij uit de buitenkasten liet nemen een luik op de wereld hebben geopend. Deze beeldspraak lijkt echter toch de continuïteit van het geleerdenleven in de zeventiende eeuw te miskennen. Later kwam een opstelling naar formaat in een magazijn, zoals we tegenwoordig nog kennen.

Een belangrijke activiteit van de bibliothecaris bestond uit het maken van een catalogus. Dit onderdeel van de bibliotheekgeschiedenis is terecht breeduit behandeld omdat daarin zich de 'strijd' afspeelde tussen de ouden (die zich vooral richtten op de indeling naar wetenschappen en de boeken nummerden) en de nieuwen (die de auteurs vooropstelden en dus alfabetische ordening wensten). Bovendien hadden deze catalogi aanvankelijk een wervend doel en werden zij geleidelijk steeds noodzakelijk omdat de bibliotheek talrijke legaten van hoogleraren en erudieten verwierf, die op een of andere wijze toegankelijk moesten worden gemaakt. De avontuurlijke wijze waarop deze schenkingen, soms onder eindeloos gekibbel, arriveerden, lezen als een roman. Maar in het algemeen gesproken is dit boek natuurlijk de geschiedenis van toenemende professionalisering en specialisering in de bibliotheek, van hoog tot laag. Het is daarom jammer, dat hier en daar toch tekenen van een te snelle redactie zichtbaar zijn. Zo zijn op bladzijde 68 de portretten van de Scaligers omgekeerd afgedrukt, op pagina 108 staat dat Boerhaave in de zestiende eeuw actief was en wanneer overleed bibliothecaris Du Rieu nu precies, in 1896 of 1897 (164)? Soms wordt in de tekst nogal eens wat herhaald en dat geldt ook voor de verhouding tussen tekst en fotobijschriften. Op deze slakken moeten we echter niet teveel zout leggen, want dit is nu sinds lange tijd de eerste grote geschiedenis van de Leidse universiteitsbibliotheek. Een knap werk dat met eruditie en plezier geschreven is. De illustraties leggen een wereld van het boek open, die maar voor weinigen toegankelijk is en de rijkdom van het Leidse bezit aantoonde. Des te verbazender is het dat bij het lijstje van geldgevers, die deze publicatie mogelijk hebben gemaakt, de Leidse universiteit zelf ontbreekt.

E. O. G. Haitzma Mulier

Ch. Brasz, Y. Kaplan, ed., *Dutch jews as perceived by themselves and by others. Proceedings of the eighth International symposium on the history of the jews in the Netherlands* (Brill's series in Jewish studies XXIV; Leiden-Boston-Keulen: Brill, 2001, xiv+457 blz., f240,20, ISBN 90 04 11705 9).

In 1980 vond het eerste symposium over de geschiedenis van de joden in Nederland te Amsterdam plaats. Een klein aantal der bijdragen werd gepubliceerd in de *Studia Rosenthaliana* (XV, 1981; zie *BMGN*, XCVII (1982) 315-316). Twee jaar later werd het tweede symposium gehouden in Israël. De initiatiefnemer Jozef Michman, destijds directeur van het centrum voor de studie van de joden in Nederland aan de Hebrew University te Jeruzalem, trad tevens op als redacteur der acta die in een kloek deel werden uitgegeven (zie *BMGN*, CI (1986) 229-231). Inmiddels heeft de achtste bijeenkomst in deze reeks in 1998 te Jeruzalem plaatsgevonden. Het thema 'beeld en zelfbeeld' heeft aanleiding gegeven tot interessante referaten, al zal men aparte reflectie op imagologie en identiteit vergeefs zoeken. De keurig uitgegeven bundel brengt 25 artikelen bijeen die in zeven rubrieken zijn ondergebracht.

Ten eerste: 'Portugese joden, beeld en zelfbeeld' waarin de zeventiende en achttiende eeuw centraal staan. Kaplan belicht in een fraaie bijdrage de plaats der Sefardische joden te Amsterdam in de Nederlandse samenleving. (Inmiddels kan men daarnaast raadplegen Daniel Swetschinski, *Reluctant cosmopolitans. The Portuguese jews of seventeenth-century Amsterdam* (Londen, 2000)). G. Nahon en S. Berger behandelen aspecten van het werk van figuren als Abraham Haim Lopes Arias en Isaac de Pinto. De tweede rubriek, gewijd aan de houding der christenen, voert de lezer naar recenter tijden. Judith Fishman bespreekt verschillende visies op de joden in de negentiende eeuw, terwijl Th. Salemink en G. van Klinken respectievelijk de kijk der katholieken en protestanten in de jaren 1918-1945 en 1860-1960 behandelen. (Bij zijn bespreking van de figuur van Sophie van Leer verzuimt Salemink te vermelden dat de eerste monografie over deze intrigerende vrouw in 1997, en niet in 2000, is verschenen.) Het derde thema 'sociale en culturele ontmoetingen' omvat wel heel uiteenlopende aspecten: Nederlandse joden in proza en poëzie (W. J. van Bekkum) en op het toneel (Hetty Berg), vooral rond 1900; Amsterdamse joden en de plaatselijke prostitutie rond 1700 (Lotte van de Pol).

De oude vraag 'joodse Nederlanders of Nederlandse joden' wordt aan de orde gesteld onder het kopje 'species hollandia judaica', waarin onder meer Nederlandse joden in Israël, door Chaya Brasz en Chr. Kooyman, de revue passeren. J. Michman schrijft een polemisch stuk onder de titel 'Ideological historiography' waarin hij het doet voorkomen alsof het emancipatiedecreet van de Nationale Vergadering uit 1796 uitsluitend vanuit een zelfgenoegzaam geschiedbeeld zou zijn behandeld. Ten onrechte. Laurence Charpentier en anderen hebben in *Aschkenas* (1994 en 1996) en in de bundel *Religie en (on)gelijkheid in een plurale samenleving* (R. Kranenborg, W. Stoker, ed., 1995) een meer genuanceerd beeld gegeven dat niet behoort te worden genegeerd. Even eenzijdig is Michmans kritiek op de visie van Jaap Meijer op het Nederlandse jodendom in het interbellum. Hier verhindert zijn zionistische opvatting hem de nodige distantie te nemen.

De laatste drie secties zijn gewijd aan de vervolgingen tijdens de jaren dertig en veertig: hulp aan onderduikers, zelfmoorden, de joodse raad, restitutie van in beslag genomen gelden en goederen. (De grote jurist E. M. Meijers, die Theresienstadt overleefde, publiceerde hierover al in 1950 een brochure.) P. Schrijvers vervalt in zijn apologie voor David Cohen in een moreel polair denken dat van Isaak Kisch een onwaarschijnlijk zwart schaap maakt.

Deze bundel is naar aard, kwaliteit en perspectieven zeer divers. De woorden van Kaplan in zijn openingstoespraak waren zeker profetisch: 'However, I am prepared to hazard a pessimistic guess, that the present conference will also fail to bring about the hoped-for integration and that the centrifugal forces of Dutch-Jewish history will operate this time as well with greater power than our centripetal aspirations.' (3) Die synthese zal trouwens, gezien de historische dimensie van het onderwerp, wel een vrome wens blijven — zeker zolang de vraag naar de joodse identiteit in het debat wordt ontweken. Het is bijvoorbeeld toch wel opmerkelijk dat Ultee c.s. (over zelfmoord) joden naast elkaar definiëren als denominatie en volgens nazi-normen (337). Waar blijft het staatsburgerschap? De sterk emotioneel gekleurde geschiedschrijving wijst erop dat, vooral over de vorige eeuw, voorlopig geen objectiverende geschiedschrijving bereikt zal worden zolang zo stellig een zin wordt neergeschreven als 'The Jews, who had been robbed and had suffered more than any other population group, received no preferential treatment by law.' (399) Intussen blijven wij uitzien naar de 'synthese' die — wie weet — het negende of het tiende symposium zullen brengen.

MIDDELEEUWEN en NIEUWE GESCHIEDENIS

P. A. Henderikx, *Land, water en bewoning. Waterstaats- en nederzettingsgeschiedenis in de Zeeuwse en Hollandse delta in de Middeleeuwen. Keuze uit de verspreide opstellen*, B. van Bavel, G. van Herwijnen, K. Verkerk, ed. (Amsterdamse Historische reeks, Grote serie XXVI; Hilversum: Verloren, 2001, 351 blz., f59,50, ISBN 90 6550 656 X).

B. van Bavel, G. van Herwijnen en K. Verkerk bezorgden deze keuze die voorzien werd van een woord vooraf door C. Dekker over de carrière van de auteur aan wie deze bundel werd aangeboden ter gelegenheid van zijn emeritaat als hoogleraar in de nederzettingsgeschiedenis van de Nederlanden in de Middeleeuwen. Dat Henderikx zelf een flinke inbreng in de totstandkoming heeft gehad blijkt uit de aanvullingen bij de oorspronkelijke annotatie.

De collectie is ingedeeld volgens drie thema's die het werk van Henderikx domineren: ontginnings- en nederzettingsgeschiedenis, waterstaatsgeschiedenis en diplomatiek. Men vindt hier zijn studie over de ontginningen in de Rijn/Maasdelta, waarin hij laat zien dat de rivieren die oorspronkelijk een verbindende functie in het ontginningsgebied hadden ten slotte een scheidende functie kregen, toen het werk voltooid was en de inmiddels optredende klink de aanleg van grote dijken nodig maakten. Het stuk werd niet eerder in het Nederlands gepubliceerd en het is verheugend dat het op deze manier gemakkelijk toegankelijk is. Het tweede artikel behandelt de positie van de bisschop van Utrecht in het gebied van Maas en Merwede in de elfde en twaalfde eeuw, die daar op zijn wereldlijk gezag aanspraken op de novale tienden in het daar gelegen ontginningsgebied kon baseren. Drie artikelen, over het ontstaan van de havenplaatsen in Zeeland en het belang van Middelburg en over ontstaan en uitbreiding van Zierikzee en het jongere Veere vormen, met de substantiële bijdrage aan het onder redactie van Henderikx en anderen in 1996 verschenen werk *Duizend jaar Walcheren* over de waterstaat van dit eiland tot het begin van de vijftiende eeuw, het Zeeuwse element in de bundel en getuigen van de warme gevoelens van de auteur voor zijn geboortestreek. Jammer dat zijn boeiende oratie van 1992 ('Walcheren van de 6e tot de 12e eeuw') hier niet ook een plaats kon krijgen.

Aan de universitaire loopbaan van de auteur ging een periode vooraf waarin hij in het archiefwezen werkzaam was. Uit die jaren stammen zijn studies over de Zuid-Hollandse waterschaps-geschiedenis. In 'De Lek en de Hollandse IJssel in de vroege Middeleeuwen' onderstreept hij het belang van een samenspel tussen archeologen, geologen en mediëvisten. De stukken over de zorg voor de dijken in het baljuwschap Zuid-Holland en aangrenzende heerlijkheden en over de oprichting van het hoogheemraadschap van de Alblasserwaard (1277), waarin de graaf van Holland en elf Hollandse ambachtsheren met de heren van de hoge heerlijkheden een samenwerkingsverband aangingen, en het artikel over waterbeheersing en afwatering in de Alblasserwaard tot aan de komst van de poldermolens in de vijftiende eeuw sluiten nauw bij elkaar aan. Kern van het verhaal vormt de omstandigheid dat binnen een eeuw na de voltooiing van de ontginningen zich enorme veranderingen voordeden als gevolg van klink, waarvoor efficiënte oplossingen gevonden moesten worden. De stukken zijn gebaseerd op de intieme kennis welke de schrijver van de bronnen en de geografie van dit gebied heeft.

Als sluitstuk fungeert het derde thema, drie studies over diplomatiek, eerder in *Festschrifte* gedrukt. Het eerste behandelt het cartularium van Radbod waarvan het oorspronkelijke document niet meer aanwezig is, maar dat, betoogt Henderikx, waarschijnlijk — evenals het oudste